

Vass Erika

A Zsil-völgy református magyarsága

A középkori gyökerű Hunyad megyei református magyarság körében terepmunkámat 2006-ban kezdtem meg a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum leendő Erdély épületegyüttese kapcsán.¹ Figyelmemet a néprajzi kutatás szempontjából elhanyagolt megye vallási és etnikai sokszínűsége ragadta meg: itt a magyarság száma a középkor óta elenyésző, ebből adódóan erős interetnikus kapcsolatok alakultak ki a magyarok és a románok között. Kutatásom a szóróványlétből fakadó jelenségek vizsgálatára is kiterjedt.

Az elmúlt években 42 településen gyűjtöttem,² emellett Lozsádról egy lakóépületet, Rákosdról pedig egy csúrt hoztunk el Szentendrére,³ amelyek az Erdély épületegyüttesben a Hunyad megyei szóróványmagyarságot fogják képviselni. Eredeti célkitűzésem szerint csak a középkori gyökerű magyarság településeit kerestem volna fel, de idővel azokat a városokat is bevontam a vizsgálatba, ahol csak a 19. század végi iparosítás következtében telepedtek le a magyarok. Így jutottam el 2011-ben és 2012-ben a Zsil völgyébe is, melyet inkább csak az 1990–91. évi „bányászjárások” kapcsán ismerünk a hírekből, de az ott élő magyarok mindennapjairól keveset tudunk. Tanulmányomban egyéni életutakon keresztül ismertetem a nagyobb településeken élők sorsát: melyik vidékekről érkeztek, milyen okból döntöttek szülőhelyük elhagyása mellett, milyen életkörülmények között éltek új lakóhelyükön.

Eredeti céloommal, vagyis a középkori gyökerű magyarság sorsának kutatásával függ össze, hogy terepmunkám során csak a reformátusokra fókuszáltam: a megye magyar lakói ugyanis a 16. században református hitre tértek át. Római katolikusok nagyobb számban csak a 18–20. század folyamán, elsősorban a bányászatnak és a gyáriparnak köszönhetően telepedtek le a vidéken. A kutatás során megfigyelt népesedési és asszimilációs folyamatok azonban nemcsak a reformátusokra érvényesek, hanem felekezettől függetlenül a magyarokra.

Ezúton is köszönettel tartozom mindazoknak, akik segítették munkámat: elsősorban a lelkészeknek és türelmes adatközlőimnek, akik találkozásunkkor megosztották velem életük folyását.⁴

Történelmi áttekintés

A Zsil völgye évszázadokon keresztül a magyar állam déli határrésze volt, ütközőzónának számított a törökök és a magyarok között. A vidékre vonatkozó első forrás II. Ulászló Budán

Vass Erika (1974) – néprajzos muzeológus, PhD, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, vasserika@gmail.com

¹ Vass Erika–Buzás Miklós: *Az Erdély épületegyüttes a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban. Telepítési koncepció 2006. november.* Ház és Ember XX (2007). 227–266.

² Munkámat a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási ösztöndíjának támogatásával, az *Erdély néprajzi képe a 19–20. században. Alapkutatás a Szabadtéri Néprajzi Múzeum Erdély tájegységéhez* című OTKA (K72428. sz.) kutatás keretében végeztem.

³ Ehhez a Nemzeti Kulturális Alap nyújtott támogatást. Vö. Buzás Miklós – Vass Erika: *Két kép. Lozsád népi építésze 1908, 2008.* Acta Siculica 2010. 579–588.

⁴ Adatközlőim nevét a mai gyakorlatot követve nem adom meg, csupán fiktív monogrammal jelölöm őket. Adataikat a Szabadtéri Néprajzi Múzeum Magyar Népi Építészeti Archívumában A-6357 szám alatt helyeztem el.

1493-ban kelt adománylevele, melyet a Hátszegi-medence egyik földesurának, a román kenézekből magyar birtokossá vált Kendeffy család egyik tagjának, malomvízi Kendeffy Mihálynak a javára állított ki. Ebben az uralkodó a nevezett személyt megerősítette a Zsil-völgynek mint Malomvíz határához tartozó területnek birtoklásában. Az okmány lakatlan területként írta le a hegyvidéket. A románokkal betelepült Hátszeg környékének nemes birtokosai és jobbágysai tettek itt foglalásokat, juhaik legelőhelyéül használták a területet.⁵

A fellendülés a 19. század második felében indult meg: szinte a semmiből nőttek ki a szénbányászatra épülő városok. A 19–20. század fordulóján a Zsil-völgyet *kicsi Amerikának* is nevezték, mert ha valakinek megvolt a pénze a hajójegyre, akkor elment Amerikába, ha nem volt meg, akkor vonatra ült, és ide jött dolgozni.

A barnaszén bányászatát 1840 körül indították meg a Hoffmann testvérek és Maderspach Károly a Puj és Borbátvíznél felállított kezdetleges vaskohó számára. Azelőtt csak a cigánykóvácok használták a vízmosásokban kibúvó barnaszén, illetve az utolsó török becsapás idején, 1787 őszén a menekülő határőrök Vulkán mellett a szentelepet meggyújtva próbálták üldözőiket visszariasztani. A nagyméretű kitermelés érdekében 1870-re épült meg a Petrozsény–Piskivasút vonal. 1892-től Petrozsényből Lupényig 19 km szárnyvasutat építettek ki, így bővült a völgy bányászata.⁶ A termelés növekedését mutatja, hogy 1888-ban 1300 munkással 192 736 tonna szenet termeltek ki, ami az országos termelés egytizedét tette ki. Az első Ganz villamos erőmű 1894-ben Petrozsényben, az ennél nagyobb második 1897-ben Lupényban épült. Egy évtized alatt a salgótarjáni után rangban a második barnaszéntermelő medencévé lépett elő a Zsil völgye, ahová magyarok mellett cseh, lengyel, német és olasz képzett munkások érkeztek. 1913-ban már mintegy 14 000 ember dolgozott a Zsil-völgyi bányákban.⁷

Egy 1872-ből származó levélből kapunk képet a bányászok mozgásáról: „ide többnyire a napszámos és elszegényedett bányász osztályból jönnek az emberek, kik egyszer nem bírnak azon fokával a szellemi miveltésnek, hogy saját ösztönükből a hit szentségét felfogva annak gyakoroltatására önként befolyanak, hanem ha fennsőbb befolyás és tán némű kényszer alkalmazása által szoríttatnak rá, másszor pedig, hogy nem lévén még állandosítva itt a bányászat, kevés telepszik meg végleg, s igen gyakori a változás, úgy hogy egy vagy két hó avagy legfennebb annyi év alatt is többször változtatják helyüköt, hol itt egyik helyről a másra, hol távolabbi bányász helyiségekbe mennek és viszont hosszabb vagy rövidebb időre jönnek vissza megint, minél fogva nemigen hajlandók áldozni szellemi szükségégeikre annyival inkább mint annyi levonások történnek keresményeikből, hogy megvallva az igazat, bizony elmulik kedvök, sőt nem is jut e drágaságba, hogy még több kiadásra vállalkozzanak, nevezetesen oly kiadásra, mit szerintük úgy is nélkülözhetnek.”⁸ A bányászok életkörülményeit mutatja, hogy 1904-ben a következőt írták: „a lakás istállóknak is beillik: tíz méter hosszú minden ház, s ebben négy családnak kell lakni.”⁹

⁵ Dr. Solyom-Fekete Ferenc: *Syl-völgy s benépesítése, valamint annak egyéb történetei*. A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve IV(1888). 78–79.

⁶ Téglás Gábor: *Hunyadvármegye közgazdasági leírása*. Bp. 1903. 22.

⁷ Szász Zoltán: *Gazdaság és társadalom a kapitalista átalakulás korában*. = *Erdély története*. II. Szerk. Makkai László – Szász Zoltán. Bp. 1986. 1548–1550.

⁸ Az Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára 636–1872.

⁹ Vajda Lajos: *Erdélyi bányák, kohók, emberek, századok*. Buk. 1981. 370.

Adatközlőim azon felmenői között, akik még a 19–20. század fordulóján telepedtek itt le, németek is voltak, de idővel asszimilálódtak, amit a magyar házastárs választása is jelez. Egy 1933-ban Aninószán született asszony mondta el, hogy szülei nem akarták őt megtanítani németül, csak magyarul beszéltek vele. Olyan szülők is voltak, akik csak egymás között használták a német nyelvet, hogy a gyermekek ne értsék, miről beszélnek.

A Bányaság területére a 19. század végétől több hullámban érkeztek munkások a jó kereset miatt. Eleinte csak időszakosan, a mezőgazdasági munkák szünetében jöttek a szegény sorsú falusi férfiak bányászni: otthon lejárt a tavaszi munka, eljöttek egy hónapra a Zsil völgyébe. Megkezdődött az aratás, kiürült a bánya. Ősszel végeztek a betakarítással, visszajöttek, télen itt voltak a bányában, tavasszal hazamentek. Idővel azonban az anyagi biztonság miatt állandó jelleggel telepedtek itt le. Az 1950-es években a kollektivizálás okozta károk elől sokan véglegesen ide költöztek, mert a földművelés nem nyújtott biztos megélhetést. Magyarok elsősorban a Székelyföldről és Szilágy megyéből érkeztek, de találkoztam mezőségi és érmelléki származású személyekkel is. A legtöbben megőrizték falusi értékrendjüket, szabadságuk idején rendszeresen hazalátogattak szülőhelyükre, nyugdíjazásuk után sokan vissza is költöztek oda. A földműveléssel összehasonlítva a bányászat előnyét adatközlőim abban látták, hogy volt egy állandó munkaidő, aminek lejártával szabadidejüket pihenéssel tölthették, illetve havi rendszerességgel biztos jövedelemhez jutottak, és a férj keresetéből megélt az egész család. Az 1950–60-as években idekerült asszonyoknak nem is kellett munkát vállalniuk, hanem háztartásbeliként otthon maradhattak. A bányából viszonylag fiatalon nyugdíjba mentek az emberek, azután vagy másutt helyezkedtek el, kiegészítve az önmagában is magas nyugdíjat, vagy a szülőfaluban, anyagi jólétben élhettek tovább.

Minden Zsil-völgyi gyülekezet azzal a problémával találja szemben magát, hogy a városi emberek többsége nem kötődik az egyházhoz, sokan csak valamilyen krízishelyzetben, temetés alkalmával, esetleg úrvacsoraosztáskor keresik fel a templomot, de nem vesznek részt rendszeresen a gyülekezet életében. A hívek többsége idős, a fiatalok nagy része nem vallásos, és a bányászat leépítése, a munkanélküliség elől menekülve sokan külföldön keresnek jobb lehetőséget. Petroszénynek önálló lelkésze van, Petrilla-Lónya két gyülekezete egy lelkészhez tartozik, a lupényi lelkész Urikányba, a vulkáni pedig Aninószára szolgál be. Tanulmányomban Lupény, Petrilla-Lónya, Petroszény és Vulkán református gyülekezeteit mutatom be.

Lupény

Lupényban az 1850. évi népszámlálás idején 743-an laktak: 735 román és 8 lengyel. A bányászat fejlődésével párhuzamban nőtt a lakosok száma: 1890-ben 1477, 1900-ban 5393, 1910-ben 8742, 2002-ben pedig 21 188 fő élt a városban. 1910-ben közülük 3662 magyar, továbbá 2808 román, 1553 lengyel, 719 német, 466 ukrán és 81 „egyéb” felekezeti személy volt.¹⁰ Reformátusok először 1900-ban szerepeltek a népszámlálásban (416 fő), 1930-ban már 2334-en laktak a településen. A nyugdíjas bányászok szülőfalujukba költözése és a bányák bezárása

¹⁰ Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. Népszámlálási adatok 1850–2002 között. Hunyad megye településeinek etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai 1850–2002.* 2009a. 25. <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/hdetn02/pdf>

is hozzájárult ahhoz, hogy 2002-ben csak 1562 református élt itt. Lupényban római katolikus (2002-ben 1921 fő) és unitárius gyülekezet is van (211 fő).¹¹

A lupényi reformátusokról az első adat 1895-ből származik, akkor a petrozsényi lelkész szolgált be. 1898-ban a lupényi gyülekezet 82 tagú volt, de 1906-ban már 700 lelket számlált. Az istentiszteleteknek az elemi iskola egyik tanterme adott helyet. A mai templom helyén harangláb állt, mely a gyülekezeti tagokat istentiszteletre hívta. 1910-ig Fehérvízi szolgált be a lelkész, majd 1910-ben az önálló egyházzá válással Lupénynak saját lelkésze lett.¹² A templomot 1910–1913 között építették fel a bányatársulat anyagi támogatásával,¹³ ezt jelképezi az úrasztalán látható bányászjel.

Erdély Romániához csatolása után, 1920-ban a román nyelvűvé vált állami iskola mellett a parókián megindult az önálló református iskola. 1924–1926 között került sor saját iskola felépítésére,¹⁴ 1948-ban azonban államosították,¹⁵ és az épületet leromlott állapotban csak néhány éve kapta vissza a református egyház.

2010. december 31-én 775 lelkes volt a lupényi gyülekezet, filiája, Urikány pedig 83 fős. A népszámlálási adatokból kiderül, hogy ennél több református él a városban, de sokan nem járnak templomba. Többnyire a 65 és 75 év közöttiek azok, akik aktívan részt vesznek a gyülekezeti életben. Vasárnapi istentiszteletre téli időszakban kb. 95–100 személy jár, nyári időszakban ez lepadhat 65-ig, mert a hívek nyárra hazamennek a falujukba, ott művelik a kertjüket, télire viszont visszaköltöznek a városba, annak kényelmét élvezve.

Az esperes számítása szerint 48 településről származnak a hívei, főleg Sóvidék (Kibéd, Parajd, Alsósófalva, Felsősófalva, Sóvárad), Udvarhely környéke, Beszterce és környéke, Szilágyság, Érmellék jelentette a kibocsátó vidékeket. A gyülekezet egyharmada kibédi, a megmaradó rész kétötöde pedig szilágykrasznai. Eleinte a szegénység hozta el az embereket, kibédiek már az 1910-es években jöttek, ahogy megnyíltak a bányák. Később pedig olyanok is ezt a munkát választották, akik nem akartak belépni a kollektívbe.

A lupényi hívek közül két női sorsot mutatok be, családi hátterük és szülőhelyük alapján egyikük zártabb, másikuk nyitottabb környezetből jött. Az 1928-ban Lupényban született LA nagypapja 1910-ben felcserként került Budapestről a Zsil völgyébe. A nagypapa cseh származású volt, felesége pedig német. Még Budapesten házasodtak össze, és a család magyarrá vált. LA édesapja hivatalnok lett a bányánál. Édesanyja Almásmálomon (Beszterce-Naszód megye) született, a négy lánytestvér közül egy Temesvárra, egy Máramarosszigetre, kettő Lupényba ment dolgozni, LA édesanyja a lupényi kórház gyógyszerárában takarított. 1927-ben ment férjhez, ezután háztartásbeli lett. LA édesapja római katolikus, édesanyja református vallású volt, lányukat reformátusnak, fiukat római katolikusnak keresztelték a szülők vallása után. LA-t szülei román óvodába és iskolába járaták, mert azok közel estek a lakásukhoz, míg a templom mellett elhelyezkedő református iskola messze volt. LA az iskolában református vallásórára járt, vasárnaponként pedig a vasárnapi iskolába, ahol bibliamagyarázatot,

¹¹ Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. Népszámlálási adatok 1850–2002 között. Hunyad megye településeinek felekezeti adatai 1850–2002*. 2009b. 15. <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/hdfe02/pdf>

¹² Tolnai János-Bálint: *A lupényi református egyházköziség története a kezdetektől 1962-ig*. Kézirat, Egyetemi Fokú Protestáns Teológiai Intézet, Kvár 2011. 11–13.

¹³ Uo. 21–25.

¹⁴ Uo. 26–29.

¹⁵ Uo. 42.

ének tanítást tartottak az elemistáknak. Az 1940-es években a MADOSZ (Magyar Dolgozók Szövetsége) keretében felekezeti hovatarozástól függetlenül találkozott a magyar ifjúság, színelőadásokat rendeztek, táncsoportot szerveztek. LA egy petrozsényi román középiskolában folytatta tanulmányait, de 1941-ben otthagyta: osztálytársai – nyilván azért, mert a II. bécsi döntés következtében Észak-Erdélyt elcsatolták Romániától – csúfolták őt magyarsága miatt. Ezt követően LA a petrozsényi zárdába, római katolikus klarisszák keze alá került, ez nyújtott menedéket a magyarul tanulóknak, a lupényi református lelkész lánya is ide járt. LA a gimnáziumban románul, franciául, latinul és németül tanult. Kollégiumban lakott egy évig, de mivel sokba került, utána négy társával együtt ingázott. 1945-ben Nagyenyedre került, ott végezte el a tanítóképzőt két osztályt összevonva 3 év alatt, mert anyagilag megterhelte a családot a taníttatása. LA-t 1948-ban az Arad megyei Kisiratosra helyezték ki tanítani, 1949-ben tudott hazajönni, és 1958-ig magyar tanítóként dolgozott. 1960-tól a magyar óvodában kapott állást, elmondása szerint számos román szülő vitte hozzá óvodába gyermekét, hogy azok elsajátítsák a magyar nyelv alapjait. Persze román iskolába vitték tovább a gyermekeket, de kihasználták ezt a korai fogékony szakaszt. A magyar szülők közül is sokan hasonlóan vélekedtek, ezért román iskolába iratták gyermekeiket, azt mondták, a magyar nyelvnek nincs jövője Romániában.

LA 1950-ben petrozsényi születésű román férfőhöz ment feleségül. Kihangsúlyozta, hogy erdélyi származású férje tudott magyarul és németül is, nem volt probléma, hogy ő a lányával magyarul beszélt, míg tapasztalata szerint az Olténiából idekerült személyek nem ennyire nyitottak. A két nyelv használatát a környezet is befolyásolta: LA férjével románul beszélgetett, de ha például az ő szülei ott voltak, akkor magyarul folytatták a beszélgetést, férje szüleinek jelenlétében pedig románul. Lányát reformátusnak keresztelték, de férje karrierje miatt nem jártak templomba, lánya nem konfirmált. Lányát olténiai románhoz ment férjhez, unokái románok.

LB 18 évesen, 1957-ben került ide Szamosújvárról, édesapját ide helyezték lelkésznek: „Én mikor idejöttem, azt mondtam, hogy én sokat itt nem maradok. Aztán itt maradtam, és nem is kíváncsi vagyok elmenni.” Férje Lupényban született, szülei Kibédrről kerültek ide. A II. bécsi döntést követően egy időre visszaköltöztek szülőfalujukba, de amikor Észak-Erdélyt visszacsatolták Romániához, ismét Lupényba jöttek a munka miatt. LB három lánya közül egy maradt helyben, egy Dévára, egy pedig Tasnádra került, mindhárom veje református: „Nálunk ez egy kicsit iratlan törvény volt, hogy reformátusok legyenek.”

A lelkész és családja 2002-ben került Lupényba, azóta felpezsdült az élet. A lelkész a férfiakat közmunka keretében fogta össze, nekiláttak az egyházi épületek javításának. A nőszövetség 20-25 aktív tagja közül pedig hetente 10-12 fő gyűlik össze, és mindenféle *laskát*, azaz levestésztát készítenek eladásra. LB elmondta, hogy a bevételből berendezték a gyülekezeti teremhez tartozó konyhát, és a templom új ablakainak elkészítését is támogatták.

A konfirmálási előkészület alkalmával azokat, akik nem magyar iskolába járnak, a lelkész és felesége megtanítják magyarul írni, olvasni: „Kétéves a felkészítő, az első évben hangsúlyt tettünk arra, hogy megtanuljanak olvasni. Második évben eljutottak többen oda, hogy írni is megtanultak. És mindenki magyar nyelven konfirmál, román nyelven tanítottuk a kátét. Kétnyelvű káté volt a kezükben, amit nem értettek, azt megkérdezték, voltak értelmes gyerekek köztük, akik szépen kijegyzetelték, amit nem értettek, szavakat, fogalmakat, és arról beszélgettünk a következő órán.” 2003-ban 21-en konfirmáltak, azóta 5-7 fő.

A lelkész és felesége nagyon komolyan veszik a fiatalokkal való foglalkozást: „Az idősek már nehezen hajlíthatók, de a fiatalokban még ott van a lehetőség, hogy esetleg kimozdulnak a

holtpontról, a leépülés megfordul, ezért szervezzük a vakációs bibliahetet például.” Ilyen alkalmakra kb. 60 fiatalt szoktak összegyűjteni, az utolsó napon a szülőket is bevonják a rendezvénybe, így próbálják közösségébe kövacsolni a híveket. Ami még összehozza a gyerekeket, az az adventi ünnepkör. A városi adventi koszorú meggyűjtésének első állomása a református templomban van, ekkorra a lelkész és felesége a fiatalokkal műsort is összeállítanak. Anyák napjára is nagy rendezvényt szerveznek, amire a nem magyar tagozatra járó református gyermekek is eljönnek.

Március 15-ét nemcsak együtt ünneplik a különböző felekezetekhez tartozó magyarok, de sorba mennek a templomokba: egyik évben a református, másik évben a római katolikus, harmadik évben az unitárius templomban kerül rá sor, negyedik évben pedig a baptista imaházban. A műsort az általános iskola magyar tagozata szervezi, de a megemlékezést mindig valamelyik templomban tartják. „Ha valaki el akar jönni, csak annyit kell megkérdezzen, éppen melyik felekezet a házigazda. Van egy ládikánk, és van egy könyv. Magyarság nagykönyvének becézik errefele, amibe feljegyezzük az eseményeket, beragasztjuk az újságcikkeket, és a jelenlevők mind aláírják azt az oldalt. Ez bekerül egy ládába, amit mindig az a gyülekezet tart, ahol tartottuk a március 15-ét... minden évben beletesszük azt a legjellegzetesebb tárgyat, ami 15-éhez kapcsolódott. Nálunk volt egy előadás, egy farkasfogás zászló került be akkor, meg az eredeti kokárda.”

A lupényiak 2010-ben kötöttek testvérgyülekezeti kapcsolatot Nagyatáddal, mert oda került egy lupényi református férfi. 2011-ben a nagyatádiak a testvérgyülekezeti kapcsolat első évfordulójára egy kopjafát hoztak, amit a templom előtt avattak fel. A kopjafát a lupényi származású férfi készítette. A budapesti fasori gyülekezettel és a bánási torontálvásárhelyi gyülekezettel hármass kapcsolatot alakítottak ki: 2011 augusztusában Tahitótfaluban került sor a három közösség találkozására, 2012-ben pedig Torontálvásárhelyen.

Petrilla–Lónya

Petrilla és Lónya különálló bányatelepek voltak, az előbbi Deák Ferencről, az utóbbi Lónyay Menyhértől kapta a nevét. A kincstár irányításával 1867-ben indult itt meg a bányászat.¹⁶ Közigazgatásilag a két terület összetartozik, és a két gyülekezet egy lelkészt tart fenn. A két testvérgyülekezet először az 1895. évi névkönyvben szerepelt Petrozsény szórványaként.¹⁷ Lónyán református templom épült (a tornyon a bányászjel látható, ami minden bizonyítással azt jelzi, hogy az építéshez a bányatársulat is hozzájárult), Petrillán pedig a bányatársulat által adott házban alakítottak ki imaházat.

1880-ban 3226, 1910-ben 9271, 1992-ben pedig 27 610 fő élt itt. Az eredetileg románok lakta településre nemcsak magyarok és németek, hanem csehek, olaszok, ukránok, vendek, lengyelek érkeztek.¹⁸ Az 1869. évi népszámlálás adatai között még csak 1 református szerepelt, 1880-ban 54, 1910-ben 702, 1930-ban 990, 1992-ben pedig 1030, de 2002-ben már csak 791.¹⁹ Ezek a számok is jelzik a bányászat felfutását, majd a válságot és azt, hogy a nyugdíja-

¹⁶ Téglás Gábor: *i.m.* 22.

¹⁷ Les Zoltán: *Petrilla. = A Hunyad megyei református egyházmegye templomai.* Szerk. Magyarai Hunor – Szántó Tünde. Székelyudvarhely 2010. 73.

¹⁸ Varga E. Árpád: *i.m.* 2009a. 26–27.

¹⁹ Varga E. Árpád: *i.m.* 2009b. 15.

sok visszaköltöznek szülőfalujukba, a fiatalok pedig másutt kénytelenek munkát keresni. Ez is közrejátszott abban, hogy 1997-ben megszűnt a magyar középiskola, a 2000-es évek derekán pedig a magyar nyelvű általános iskola. (Ez utóbbi 1907-ben épült, jelenleg nyugdíjasok összejöveteleinek helyszíne és ravatalozó.) 2010. december 31-én 425 református tartozott a gyülekezetbe, de nyilván olyan személyek is élnek a városban, akik nem járnak templomba, bár megkeresztelték őket.

A két gyülekezet mentalitásában eltér egymástól, de mindkettő nagyon kötődik a lelkészhez. A lónyaiak között szilágysági származású személyek vannak többségben, ragaszkodnak a falusi értékekhez, ami az életritmusukon is meglátszik: korán kelnek, mindig tevékenykednek, például kertészkednek, erdőben gombásznak, összegyűjtik a bánya meddőhányójában a kövek közül a hulladék szenet. Ha a parókia környékén van valami munka, szívesen mennek segíteni. A petrillai gyülekezet tagjai között a Székelyföldről érkezettek vannak többségben. Ez városi jellegű gyülekezet: miután a férfiak ledolgozzák a bányában a műszakot, inkább szórakozást keresnek, kirándulnak, nem vállalnak munkát. A városi emberre jellemzően távolságtartóbbak, de vasárnaponként szinte minden pad megtelik (ez kb. 50–60 főt jelent). A petrillaiak nyitottak az újításokra, az istentisztelet mellett a templomban kiállításokat rendeztek: festményeket, illetve a hívek a saját szülőfalvaikból hozott textíliákból, viseletekből szedtek össze egy kiállításra valót. Mindkét helyen nagyon erős az asszimiláció, viszont van egy olyan réteg, amely ugyan már elveszítette anyanyelvét, de ragaszkodik református vallásához. Számukra a lelkész temetések, esküvők, keresztelek alkalmával román nyelven is igyekszik átadni az Evangélium üzenetét. A vasárnapi istentiszteletek magyar nyelvűek, csak ha a lelkész látja, hogy az azon a héten temetett személynek magyarul nem tudó hozzátartozói vannak jelen, akkor szól pár mondatot románul az elhunytól, és imádkoznak is érte románul.

Székelyföldről (Kutyfalváról, Nagykadácsról) idekerült adatközlőim mind azt mondták, hogy csak átmeneti időre, egy-két évre indultak el a Zsil völgyébe, hogy anyagilag rendezzék a helyzetüket, de aztán itt ragadtak. Volt, akinek már nem volt hová visszamennie, más pedig megszerette a várost, a tömlökés nyújtotta kényelmet, és nem akart visszaköltözni falura.

A lónyai gondnok, PLA 1947-ben Kibédén született, szülei 1952-ben az államosítás elől jöttek ide. Felesége lónyai születésű, a nagyszülei a Nyárad mentéről érkeztek ide a bánya biztosította megélhetés miatt. PLA gyermekei, unokái magyarul beszélnek, de ő nagy gondnak érzi, hogy nincs olyan munkahely, ahol magyarul beszélhetnének az emberek, márpedig az egész napi román kommunikáció után nehéz visszazökkenni a magyar nyelv használatába. Az 1980-as évek közepéig volt 8 osztályos magyar iskola a városban, PLA lánya még ott végzett, de a fia már csak öt osztályt járt ott. 1975 körül alakult a *Havasi gyopár* nevű táncsoport. Mivel mindenfelől érkeztek ide magyarok, nem egy konkrét vidék választották, hanem közös koreográfiát adtak elő, illetve a Ceaușescu-időben román táncot is kötelező volt beiktatni. 1992-ben Magyarországon is jártak, de 1996-ban érdeklődés híján megszűnt a csoport. PLA gondnak érzi, hogy az utóbbi időben a lelkészek csak egy-két évet töltenek itt, és ha jobb lehetőség adódik, továbbállnak.

PLB 1952-ben Szászrégenben született, 1978-ban bányamunkára jött ide, római katolikus feleségének pedig még a szülei érkeztek ide. Gyermekeik római katolikusok lettek, mert felesége volt otthon velük. PLB vasárnap délelőtt református istentiszteletre jár, délutánonként pedig elkíséri feleségét a katolikus misére. Mióta a bányák bezártak, megszűnt a munkalehetőség, sok

az eladó ház, de nehéz rá vevőt találni. Helybeli munka hiányában lányai közül kettő Angliában babysitter, egy pedig Déván él.

Szilágysági terepmunkám során Diósadon találkoztam PLC-vel és egyik lányával, PLD-vel, akit később lónyai otthonában is fölkerestem, és így megismerhettem életük két fontos helyszínét. PLC 1937-ben született Diósadon, 16 éves korában a kolozsvári Hóstáton szolgált tavasztól őszig: „Gyermek voltam, de már deszkurkáltam magam.” (a se descurca – ’feltalálja magát’) A béréből egy ünneplő és egy hétköznapi csizmát vásárolt, és maradt még némi pénze is. 1957-ben ment férjhez egy diósadi legényhez, aki már 17 éves korától Vajdahunyadon dolgozott: „Akkor mindenki odament, öregebbek. Ott volt a munkahely. Itt nem volt megélhetés, vót a földművesség. Kellett a pénz. Akkor nem volt, csak ha egy disznót levág, eladta. Nem volt buszjárat, gyalog kellett menni Zilahra.” PLC az első években még a szülőfalujában maradt, 1960-ban Zilahon szülte meg nagyobbik lányát. 1963-ban követte férjét Lónyára, ahová sógorai hívták el, mert ott többet lehetett keresni, mint Vajdahunyadon, ahol „még családok nélkül voltak, az öregebbek züllöttek el, ittak, kártyáztak, és inkább elment a sógorai után Lónyára”. Második lányuk 1970-ben Petrozsényben született. PLC eleinte sokat sírt, románul sem tudott (férje a katonaságnál tanult meg), nehezen értette meg magát a boltban és a román szomszédokkal.

PLC-ék három évig egy szoba-konyhás házrészben laktak albrétben egyik sógoráékkal közösen, összesen heten. Később az I. világháború előtt épített telepi házsorba költöztek, melyet a *revolúció* után vásárolhattak meg kedvezményesen. A Ceaușescu-időben, amikor csak jegyre lehetett élelmiszert vásárolni, PLC Lónyán viszonylag könnyen jutott élelmiszerhez, abból vittek haza a Diósadon élő szülőknek is. PLC édesanyja Diósadon maradt, csak amikor megbetegedett, akkor ment el a lányáékhoz Lónyára. PLC férje 50 évesen ment nyugdíjba a bányából, de nyugdíjba vonulása után is többfelé vállalt munkát, többek között Dorogon is dolgozott bányászként, „munka nélkül nem tudott ülni”.

PLC-ék idős korukban visszaköltöztek szülőfalujukba, számukra egész életükben ez jelentette a viszonyítási pontot, mindvégig a falusi értékrendhez ragaszkodtak. PLC – ellentétben más bányászfeleségekkel – Lónyán is munkát vállalt, mégpedig a *momorlánoktól* (Zsil vidéki román lakosok) kapott megszántott földet, amiért cserébe segített nekik a földművelésben. A kertben zöldségeket, krumplit termelt, ebből haza is vitt az édesanyjának Diósadra, onnan pedig tyúkot és más élelmet hozott Lónyára, így takarékoskodott. A diósadi kollektív által ültetett dughagymából is került Lónyára, ott olyat addig nem termesztettek. A momorlánok, akik csak a csorbát ismerték, húslevest, krumplilevest tanultak tőle főzni.

Diósadi házukat 1975-ben építették: „Úgy tartottuk, hogy aki nem arra való, hogy vegyen vagy építsen valamit, akkor az már utolsó ember volt. Az megette, megitta mindenét... Ebbe harcoltunk az életen keresztül, megvettük édesanyámnak a testvérítől az egész kertet itt, hogy majd a két leány, mikor odakerülnek, egyiké legyen ez, a másik építsen fejül ide. Ez a nagy kert mind a miénk. Akkor láttuk, hogy odatelepedtek, ott mentek férjhez, ott járták az iskolát, nekik nem kell. De mi csak csináltuk az eszünkkel tovább, harcoltunk, hogy legyen... Abba az időbe még nem változott meg a helyzet, mindenki abba járt, aki elment oda, 100 család is volt, hogy falun vagy Zilahon, csak itt a szülőföldje felé vett házat.”

Az 1970–80-as években annyi diósadi és szilágysági magyar élt Lónyán, hogy a templomba pótpadokat kellett elhelyezni, most azonban csak 10-20 idős ember vesz részt rendszeresen

az istentiszteleteken, a legtöbben elköltöztek vagy elhunytak, a fiatalok közül kevesen járnak rendszeresen templomba.

Az 1960-ban született PLD gyermekkorának nyarait a nagyszüleinél Diószadon töltötte, ott lettek barátai, és a mezei munkákat is megismerte. Férje is diósadi származású, akinek szülei szintén Lónyára költöztek. A fiatalok esküvőjére Diószadon került sor, ez is mutatja falusi kötődésüket. PLD férje szintén a bányában dolgozott, de ők már nem akarnak falura költözni. PLD a város előnyei között sorolta fel az üzletek bő választékát, az infrastruktúra fejlettségét, a kórházi ellátást. Diószadon nincs bevezetve a gáz, és fürdőszoba sincs. A városban több szórakozási lehetőség adódik, az emberek nyitottabbak, míg falun jobban ragaszkodnak a bevett gyakorlathoz: „Így volt régen, így kell lenni most is.” Ismeretségi körében olyanok is vannak, akik nyárra hazamennek a szülőfalujukba kertészkedni, de télire visszajönnek a városba, itt kényelmesebb a télidő.

PLD-t szülei magyar általános iskolába járatták, majd román középiskolában folytatta volna tanulmányait, de mivel nem tudott jól románul, egy hónap múlva átment a petrozsényi magyar iskolába. PLD 1978-ban és 1981-ben született fiait már román általános iskolába adta, hogy ne kerüljenek olyan helyzetbe, mint annak idején ő, mert úgy gondolta, hogy az érvényesülésükhöz a román tudás kell.

PLD két fia csak a szülőikkel járt Diószadra egy-egy hétvégére, lakodalomba, ők már egyáltalán nem kötődnek a faluhoz. PLD menyei románok, szülei szintén a bánya miatt érkeztek Lónyára. „Általában itt a magyar a románnal össze van kavарva.” PLD generációjában még sok magyar fiatal élt Lónyán, akkoriban nem nagyon lehetett hallani, hogy összekerült román magyarral. PLD egyik fia géplakatosnak, a másik autószerelőnek tanult, de mivel helyben nem kaptak munkát, Spanyolországban építkezéseken dolgoztak, ám a vállalat csődbe ment, 6 hónapig *somázst*, azaz munkanélküli segélyt kaptak onnan. Jelenleg csak alkalmi munkáik vannak, összesen Németországba mennek szezonális mezőgazdasági munka (káposztaszedés) keretében.

PLD nagyobbik fiáék a református és az ortodox templomban is megesküdték, de nem gyakorolják vallásukat. PLD unokáját reformátusnak keresztelték, többször elvitte a református templomba istentiszteletre, a kislány a karácsonyi műsorban énekelt is. Az óvodában angolul tanul, a *Miatyánkot* magyarul és románul is tudja, nagyszüleiével románul és valamelyest magyarul is beszél, de a szűkebb családi körben csak románul kommunikálnak. PLD is gyakran észreveszi magán, hogy fiai román kérdésre románul válaszol, hiszen a családi körön kívül a román nyelv az általános. PLD büszkén mutatta meg nekem féltve őrzött diósadi textíliáit. Egyik kötényéből óvodás unokájának készített ünnepi ruhát.

Petrozsény

A Zsil-völgy központi településén az 1860–70-es években rendszeresen csak a környékbeli román papok végeztek egyházi szertartásokat, és csak a sátoros ünnepeken jöttek el máshonnan a többi felekezetek papjai szolgálni.²⁰ Az Erdélyi Egyházkerület Névkönyvében Petrozsény

²⁰ Mózes István: *A petrozsényi református egyházköztség kialakulása*. Kézirat, Egyetemi Fokú Protestáns Teológiai Intézet. Kvár. 2003. 4.

1873-ban jelent meg először Borbátvíz leányegyházközségeként.²¹ Később az őraljaboldogfalvi lelkész szolgált be, de évente csupán négy alkalommal látogatott el Petrozsénybe istentiszteletet tartani.²² 1887-ben a kétéves teológiai végzettséggel rendelkező addigi puji tanító, Kósa Mihály személyében segédlelkészt kapott a gyülekezet, hogy a távolról beszolgáló lelkész munkáját kiegészítse.²³ 1887-ben a római katolikus, 1888-ban a görög katolikus, a református és az evangélikus, 1890-ben az ortodox, 1928-ban pedig az unitárius templom épült fel.²⁴ 1897-ben lett Petrozsényben önálló református anyaegyház, Kósa Mihály pedig rendes lelkésszé lépett elő.²⁵

Petrozsény kapcsán szólni kell a római katolikus klarisszák zárdájához kötődő magyar nyelvű iskoláról, mely a két világháború között a megye egyetlen magyar nyelvű, középfokú leányiskolája volt, ahová nemcsak a Zsil-völgyből, hanem a Sztrigy menti településekről is érkeztek katolikus és református leányok egyaránt. Az iskolát a kommunizmus alatt államosították, az apácáknak el kellett hagyniuk az intézményt. A forradalom után, 1996-ban az államtól visszakapott épületet Böjte Csaba ferences atya és a dévai Szent Ferenc Alapítvány kapta meg, majd felújították, falai között több mint 200 gyermek talált otthonra és tanul magyarul az óvodától a 8. osztályig.

2010. december 31-én 827 főt számlált a református gyülekezet, de a magas létszám ellenére valójában jóval kevesebben látogatják rendszeresen a templomot. Petrozsény is hasonló gondokkal küzd, mint Lupény vagy Petrilla-Lónya: a gyülekezet előregedett, a nagyvárosban pedig nehéz megtalálni azokat az elveszett bárányokat, akiket valaha reformátusnak kereszteltek, de nem járnak istentiszteletre. A nőszövetség tagjai közül 10-12 fő az aktív tag, többnyire ők vesznek részt az ősztől tavaszig szerdánként megtartott bibliaórákon. Havonta egyszer gyűlnek össze a presbiterek és házasársaik, hogy az adott hónapban névnapjukat, születésnapjukat ünneplő tagokat felköszöntsék. Ilyenkor a lelkész felolvass egy részt a Bibliából, majd az elmélkedést kötetlen beszélgetés váltja föl.

Az 1947-ben született PA így foglalta össze családjá eredetét: „félíg székely vagyok, egy-negyede magyar és egynegyede német.” Legelőször apai nagyanyja édesapja érkezett Hunyad megyébe, méghozzá a Fekete-erdő vidékéről. Az evangélikus dédnagyapa Amerikába akart vándorolni a szegénység elől, de Párizsban megismerte az egyik Kendeffy grófot, aki elhozta őt Malomvízre, ahol fakitermelésen kapott munkát. A református apai ág Gyulafehérvárról származik, édesapja Hévízgyörkön (Pest megye) született, mert az I. világháború idején a román támadás elől oda menekült a család. Visszatértük után nagyapja Vulkánban nyitott bádogműhelyt. A II. bécsi döntést követően a család Marosvásárhelyre költözött, PA édesapja ekkor Budapesten elvégezte az építészeti egyetemet. Miután Észak-Erdély újból román kézre került, a család visszaköltözött a Zsil-völgybe. Anyai ágon PA felmenői unitárius székelyek, Szentábrahámról származnak. A családi hagyomány úgy tartja, hogy egyik szabad székely ősük lőfőként harcolt Apafi Mihály seregében, amiért nemesi kiváltságot kapott. Anyai ágon dédnagyapja – mivel heten voltak fiútestvérek, és volt még egy lánytestvérük is – Amerikába akart kivándorolni, de csak Fiuméig jutott, mert hiányzott mutatójának egy darabja, így az egészségügyi ellenőrzésen nem jutott át. Ezt követően döntött a Zsil-völgy mellett. A dédnagyapa

²¹ Tolnai János-Bálint: *i.m.* 10.

²² Mózes István: *i.m.* 13.

²³ Uo. 15.

²⁴ Uo. 4.

²⁵ Uo. 17.

nyugdíjba vonulása után feleségével visszaköltözött Szentábrahámba. Hasonló stratégiát követtek PA nagyszülei is, így PA gyermekkorában a nyári szünidőket nagyszüleinél töltötte Szentábrahámban. PA szülei azonban már nem költöztek vissza falura, hanem a városban maradtak idős korukban is.

PA szülei első gyermekük érkezése előtt úgy döntöttek, hogy az édesapa után református legyen, ezért PA-t az általános gyakorlattól eltérően nem édesanyja vallása után keresztelték, hanem reformátusnak. Édesanyja eljárt a református és az unitárius templomba is. PA mindig arra vágyott, hogy a Székelyföldön élhessen, ezért a gimnázium befejezése után, 1965-ben Marosvásárhelyt választotta tanulmányai helyszínéül. Ott ismerte meg a Nagyszeben mellől származó, szintén református férjét, akivel Marosvásárhelyen helyezkedtek el. Az anyagiak miatt azonban kénytelenek voltak visszaköltözni a Zsil-völgybe, Marosvásárhelyen ugyanis albrétben laktak, ahol akkoriban még nem fogadták el a kisgyermeket. PA visszatérve szülőhelyére jó állást kapott, lett saját lakásuk, de 2011. évi találkozásunkkor is a marosvásárhelyi közeget hiányolta. Két fia közül egyik Kolozsváron, másik Vajdahunyadon él. Még csak egyikük nősült meg, román lányt vett feleségül, gyermekük nem tud magyarul.

2008-ban az atosfalvi (Maros megye) iskola felmérésekor ismertem meg PB-t, aki 1932-ben született a településen. Felesége a szomszédos Csókfalváról származik, 1958-ban házasodtak össze. PB 1963 őszén, a kollektív gazdaság nyújtotta szűkös lehetőségek elől menekült el, lánytestvérének a férjét követve Petrozsénybe ment. A környező falvak fiataljai közül (pl. Makkfalva, Csókfalva, Szentdemeter) is sokan választották ezt a stratégiát. PB a bányában dolgozott, 50 éves korában mehetett nyugdíjba. Beszélgetésünk során azt éreztem, hogy a petrozsényi munkát mindig csak átmeneti időszaknak tartotta, melynek célja a pénzkereset volt, ám úgy tervezte az életét, hogy nyugdíj után hazatérhessen. Ezért még aktív dolgozóként, 1980-ban nekilátott saját lakóháza építésének. Lebontotta az 1925-ben épült szülői házat, és helyére az akkori előírásoknak megfelelően modern emeletes házat épített, melyet büszkén mutatott meg nekem. A jó keresetet jelképezte, hogy 26 évig saját autóval rendelkezett. Felesége – ahogy a bányászfeleségeknél szokásban volt – háztartásbeliként otthon maradt.

PB 1952-ben vonult be katonának. Akkor még egy szót sem tudott románul, a katonaságnál sajátította el a román katonanyelvet, de amikor Petrozsénybe került, a civilekkel nem tudta megértetni magát, csak később tanult meg hibátlanul románul: „Ott románul is beszéltünk, magyarul is, mert mindenféle nemzet van ott. Román, német, szerb, lengyel, bulgár, cigány. Sokan voltunk a csapatban, minden váltásban hatan voltunk, és volt ott mindenféle.” A bányászati szakkifejezések között azonban sok német szó maradt meg a 19. századi német munkásoktól, akik a bányászat kezdetén dolgoztak ott. PB 10 évig presbiterként vett részt a petrozsényi gyülekezet életében, gyermekei is ott konfirmáltak. A munkahelyén elő akarták léptetni, de mivel rendszeresen járt templomba (kivéve azokat a vasárnapokat, amikor be volt *kommendálva* a munkába), nem kapott vezető beosztást, csak váltásfőnök lehetett. PB 1987-ben tért haza szülőfalujába, ahol hamarosan gondnoknak választották, azóta is ő tölti be ezt a tisztséget.

Lánya még magyarul érettségizett, de mire fiára került a sor, megszűnt a magyar középiskola, románba kellett mennie. PB ezt abból a szempontból látta jónak a fia életét tekintve, hogy fiát azonnal fölvtették Temesvárra a gépészmérnöki egyetemre. Lánya Petrozsényben ment férjhez, ezért ott is maradt, fia viszont az egyetem elvégzése után a felkinált álláslehetőségek közül Székelykeresztúrt választotta, hogy közel lehessen a szüleihez, amikor azok visszatérnek szülőfalujukba. Jelenleg Parajdon él családjával.

Vulkán

A Vulkán-szoros évszázadokon keresztül határőr szerepet töltött be, ez volt a török csapatok egyik felvonulási útvonala. 1455-ben itt ütközött meg Hunyadi János a törökökkel, a harc emlékére 1896-ban, a millenniumi ünnepségek keretében egy 4,5 m magas ércbuzogányt állítottak fel, melyet azonban az 1980-as évek végén Ceaușescu utolsó látogatásakor ledöntöttek.²⁶

1850-ben 494 lakosából 456 román, 13 magyar és 25 német volt. Itt is hasonló folyamat zajlott le, mint a többi bányásztelepülésen: a bányászat megindulását követően megnőtt a lakosok száma, ekkor telepedtek le magyarok is nagyobb arányban, majd az 1990-es évektől a bányászat hanyatlásával együtt megindult az elvándorlás. Ezt a folyamatot tükrözik a népszámlálási adatok is: 1900-ban 1496, 1910-ben 7184 lakosa volt Vulkánnak: 3055 román, 3461 magyar, 430 német, 238 egyéb, ebből 26 szerb, 41 szlovák, a 171 nem részletezett nagy része lengyel és olasz.²⁷ Míg 1890-ben csak 12 református élt itt, addig 1910-ben már 1184. 2002-ben 27 577 lakosa közül 22 589 ortodox, 201 görög katolikus, 2176 római katolikus, 1129 református, 7 ágostai hitvallású evangélikus, 7 zsinat-presbiteri evangélikus, 97 unitárius, 156 baptista, 614 pünkösdistá, 12 adventista, 35 evangéliumi keresztény, 13 óhitű keresztény és 541 „egyéb” felekezeti volt.²⁸

Az egyházközség kialakulásáról nem találtam adatokat, az 1917-ben megkezdett anyakönyv elején lévő bejegyzésből arról értesültem, hogy a korábbi anyakönyvek – és nyilván egyéb iratok is – az 1916. évi román betörés során megsemmisültek. Ottjártamkor a lelkész elmondta, hogy az épület eredetileg gyógyszergyár és patika volt (az adásvételi szerződés 1926-ban kelt), majd egyik részéből istentiszteleti helyet és lelkészi irodát alakítottak ki, másik részéből papi lakot. A torony csak 1994-re készült el, a hívek adományai mellett holland és svájci támogatással.

VA 1943-ban a mezőségi Bálványosváralján született, kolozsi származású férjével Kolozsváron ismerkedtek meg. VA cselédkedni ment oda a konfirmálása után, az iskolát be sem fejezte. 1963-ban kötöttek házasságot, de mivel abban az időben Kolozsváron nem lehetett lakáshoz jutni, a Bányaság mellett döntöttek, így kerültek 1965-ben először Iszkronyba, majd Lupényba, végezetül Vulkánba. Először *kiriában*, azaz albérletben laktak másokkal együtt egy *momorlámál*, majd saját *apartamentet* (lakást) kaptak, amit később meg is vásároltak.

VA ugyan Kolozsváron román családnál cselédkedett, de az ügyvéd családfő és felesége tudtak magyarul is, így igazán a Zsil-völgyben tanult meg románul. Mivel ő is elment dolgozni, beszédébe ma már nagyon sok román szó vegyül, így például férje idekerüléséről ezt mondta: „Addig jártam a dolgot, ameddig aztán kapta a Prețul Exactba, hogy angazsáljak ide a Valea Jiuluiiba, és aztán kijöttünk.” Vagyis addig járt a dolog után, amíg a hirdetőújságban egy hirdetésre talált, ez alapján szerződött a férje a Zsil-völgybe. Öt gyermeke közül az elsőnek egy szintén Iszkronyban dolgozó földije lett a keresztanyja, a többi gyermeknek a szomszédok közül választottak keresztanyját, diósadi és zilahi származású asszonyokat, abban már nem kötődtek

²⁶ Schreiber István dévai helytörténész szíves közlése.

²⁷ Varga E. Árpád: *i.m.* 2009a. 33-34.

²⁸ Varga E. Árpád: *i.m.* 2009b. 19.

a szülőfaluhoz. Két lánya román legényhez ment, jelenleg Olaszországban élnek. Öt unokája közül egyet kereszteltek reformátusnak, a többit ortodoxnak, de nem gyakorolják vallásukat.

Amíg egészsége engedte, VA eljárt az ősztől tavaszig péntek délutánonként tartott biblia-órákra. Hosszú ideig férjével ketten vállalták a harangozói feladatokat. Ha református személy ortodox házastársa hunyt el, előfordult, hogy a család kérésére fizetség ellenében a református templomban is harangoztak. A Zsil-völgyi városokban Lupény kivételével nincs külön református temető, így a temetkezésnél nem jelentett gondot, ki milyen felekezeti volt.

Az 1929-ben született VB Érsemjénből, az Érmellékről került 1957-ben a Zsil-völgybe. „Egy kicsit jó helyre jöttünk, kikerültünk ide a nagy bajoktól, a nagy szegénységtől.” VB édesapja „a magyar világban” mozdonyfűtő volt Nagykárolyban, de amikor Erdélyt Romániához csatolták, édesapját elbocsátották, és visszatértek Érsemjénbe gazdálkodni. VB-ék hatan voltak testvérek, édesapja 1943-ban hunyt el. 1940–1944 között szülőfaluja ismét Magyarországhoz került. A háború végén családjával a dél-nyírségi Penészlekre menekültek rokonokhoz, hogy Magyarországon élhessenek: „Mikor a magyarok elmentek, átmentünk oda, azt akkor visszatoncoltunk minket, hogy román honpolgárok voltunk.” Így maradtak szülőfalujában.

VB 1951-ben ment férjhez, férje érkörtvélyesi magyar volt, görög katolikus vallású, ott is esküdtek meg magyar nyelven. Párvalasztásánál lényeges szempontnak tartotta, hogy férje magyar legyen, a vallási exogámiát pedig azzal ellensúlyozta, hogy továbbra is ragaszkodott hitéhez. Amikor VB férjhezmenetelekor megkérdezte a lelkésze véleményét, azt tanácsot kapta, hogy gyermekei közül egyet reformátusnak kereszteljének, hogy ne vesszen ki a családból a református vallás. Így három gyermeke ortodox lett (hiszen 1948-ban Romániában a görög katolikus egyházat betiltották), egy református, de VB hatására Vulkánban mindannyian a református istentiszteletre jártak: „Áttértek énutánam mind reformátusnak, mikor idejöttünk. A gyerekek mind kátéztak. Átjöttek utánam, mind reformátusok lettek, míg az én karom alatt vótak. Míg nem mentek el a háztul, addig jöttek. Igaz lelkemre mondom, az uram jött, a gyermekek jöttek, olyan boldog vótam. Mikor elmentek a háztul, akkor vegyes házasság, ez jött, az jött, akkor gata [kész], odalett a reményem. Mit csináljak?”

VB-ék férje sógora révén kerültek először Iszkronyba, ahová sokan eljöttek a faluból. Eleinte sógoráikkal együtt laktak egy szoba-konyhás lakásban heten, később a bányától kaptak lakást. VB-nél éreztem a legjobban, hogy nagyon nehezen engedték el szülőhelyüket. Kétszer mentek haza, hogy otthon, barátaik körében folytassák életüket, de a földeken reggeltől estig folyó munkának nem sok látszatja volt, az anyagi megélhetést a Zsil-völgy tette lehetővé, úgyhogy mindkét alkalommal visszatértek ide. Vulkánba második visszajövetelük után kerültek, az itteni lelkész segítette őket a beilleszkedésben, amíg nem volt szállásuk. VB egyik testvére Debrecenben telepedett le, a többiek mind eljöttek a Zsil völgyébe dolgozni. Közülük egy fiú nem sokáig maradt, felesége nem tudta megszokni ezt a környezetet, a másik fiútestvére pedig nyugdíjba vonulása után költözött haza a szülőfaluba.

Fia felesége román, de kikeresztelkedett reformátusnak, még kátézott is, ám nem járnak templomba. Annak a lányának a családja sem gyakorolja a vallását, akinek házastársa református magyar férfi. Másik lánya és ennek gyermekei a moldovai származású férj után az ortodox templomba járnak. „Úgyhogy az én családom elprestíált [elszóródott], csak én vagyok egyedül már.”

VB nem tud románul, úgy fogalmazott, hogy ugyan nem adnák el, de: „Nem bírok megtanulni, nem forog a nyelvem. Még nagyon nehezen is értek, de nem tudok visszafelelni jól, mer akkor kikacagnak. Még az unokák is sokszor kikacagnak, hogy sokszor nem tudok beszélni vele.”

Az 1947-ben született VC és 1941-ben született VD a székelyföldi Alsósófalváról érkeztek Vulkánba. A faluból kb. 20 család költözött ide. Előbb csak VD jött, ismerőseitől hallott az itteni lehetőségekről. VD szülőfalujában az erdőben dolgozott, de a nagy tél miatt nem lehetett fát vágni. 1967-ben úgy jött el, hogy tavaszig marad, de a tavaszból ősz lett, akkor megnősült, a felesége is követte őt. („A lány elmegy a világ végére es.”) Úgy döntöttek, legyen még egy tavasz, de aztán jöttek a gyermekek, és végleg itt maradtak. Itt olcsó volt a megélhetés, télen nem kellett fizetni a fűtésért. 1968 májusában jutottak a lakásukhoz, akkor még csak bérbé, amit a gyár fizetett. „A demokrácia ahogy bejött”, meg is vették. Szülőfalujukban is van házuk, évente 3-4 alkalommal mennek haza, de mivel a gyermekeik is itt alapítottak családot, itt maradtak velük.

VD-ék gyermekeiket magyar iskolába adták (akkor még két párhuzamos magyar osztályt indítottak), bár az óvónő román iskolát javasolt: „Elég vót akkó nekünk, úgy szekáltak, szidtak: mér nem adom románba? Legalább a kicsit. Hát én hogy adjam? A nagyok mentek magyarba. De az már nem divat, azt mondta az óvó néni akkó. 81-be.” A vakációkra a gyermekeket mindig hazavitték, ez is közrejátszott, hogy fiaik Alsósófalvához közeli faluból nőültek, és gyakran hazajárnak. Lányuk Petrozsényban él, férje szülei Balavásár mellől jöttek ide. Fiaik gyermekei magyar általános iskolában végeztek, egyikőjük középiskolai tanulmányait Déván folytatta magyarul a Téglás Gábor Iskolaközpontban, de a nagy távolságot nehezen viselte. Lányáék gyermekeiket román iskolába írtatták, mert úgy gondolták, ezzel biztosítják a jövőjüket, de otthon magyarul beszélnek. Találkozásunkkor a házaspár gyakran emlegette az alsósófalvi gyülekezet szokásait. Az ottani nagy templomba sokkal többen járnak, mint a kicsi vulkániba, amelynek egyetlen harangja halkán szól („Szegény vagyok, szegény vagyok”), az ő lakásukból már nem hallani. A Vulkánba érkezett reformátusok magukkal hozták otthoni hagyományait, ezekből alakították ki az új közösség szokásait. A különbségek például a temetési szertartáson elhangzó énekekben mutatkoztak meg. A 2000-es évek első felében még a lakásokban került sor a ravatalozásra, de a hivatalos rendelet óta a városi ravatalozóban.

Mikor VD-ék idejöttek, vasárnaponként tele volt a templom, de mivel azóta sokan meghaltak vagy hazaköltöztek, vasárnap már csak 35-40 fő vesz részt az istentiszteleten, húsvétkor van úgy, hogy 100 fő vagy még több is. Szemben a falusi renddel, ahol általában a vagyoni helyzet és a családi hagyomány szabja meg az ülésrendet, itt nincsenek kötelező helyek, csak megszokás alapján foglalja el ki-ki a helyét. Mivel a templomban csak egy oszlopban helyezkednek el a padsorok, a külön férfi és női padsorok helyett úgy rendezték, hogy a nők az első padokban ülnek, a férfiak pedig a hátsókban.

Tanulmányomban a Zsil-völgy benépesedését és református magyarságának sorsát mutatom be egyéni életutakon keresztül, melyekből kibontakozott az elmúlt évszázad történelmi eseményeinek az emberek életére gyakorolt hatása. A példák az asszimiláció előrehaladott voltát is mutatják, a magyar nyelv használata általában az egyházi élet területére szorult vissza. Akik Románia más vidékeiről felnőtteként érkeztek új munkahelyükre, jobbára nem tudtak románul, de a beilleszkedés részét képezte a román nyelv gyors elsajátítása, hiszen az új közösségi identitás kialakulásában alapvető szükség volt rá. A vegyes házasságok aránya nagyon magas a fiatalok körében, a román nyelv a családi közegben is egyre dominánsabbá válik. Adatközlőim közül sokan kihangsúlyozták, hogy amikor a Bányáság területére érkeztek, a falujuktól való elszakadás, az otthonalanság sajátos közösségi tudatot alakított ki bennük:

segítették egymást, megosztották egymással gondjaikat függetlenül etnikai, felekezeti hovatartozásuktól. Napjainkban azonban a munkanélküliség és az ebből fakadó szociális problémák hatása itt is érződik, és ennek következtében sokan kényszerülnek elhagyni lakóhelyüket.

The Calvinist Hungarians Living in the Zsil (Jiul) Valley

Keywords: Reformed Church, Calvinist faith, diaspora, linguistic assimilation, identity

The article presents characteristic life strategies of Calvinist Hungarians living in the diaspora of the south of Transylvania through individual examples. It presents the major social problems of the community and emphasizes the processes of linguistic and ethnic assimilation, the questions of ethnic consciousness and the role of the church in shaping identity.